

Araştırma Makalesi

Toplumsal ve Bireysel Boyutlarıyla Yaratıcılık ve Emek: Yaratıcı Endüstrilerde Yaratıcı Olan Ne?

Emre CANPOLAT*

ORCID: 0000-0001-9539-5217

Öz

Bu makalede, yaratıcılık ve emek kategorilerinin bireysel ve toplumsal boyutları, kapitalist üretim tarzı ve endüstrileşme pratikleri içinde geçirdiği dönüşüm açısından ele alınmıştır. Hegel, Marx ve Lukács'ın emek ve yaratıcılık üzerine olan teorileri değerlendirilmiş ve kapitalist üretim tarzıyla yaratıcılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Böylece, yaratıcılık ve kapitalist endüstrinin işleyiş mantığı arasındaki çelişkilerin üzerinde durulmuş, yaratıcı endüstrilerdeki yaratıcılığın esas kaynağı sorgulanmış ve kavramsal düzeyde endüstrinin yaratıcılıkla olan ilişkisindeki dönüşümler gösterilmeye çalışılmıştır. Genel olarak, yaratıcı endüstriler alanında inceleme yapmak isteyenlere temel bir ontolojik bakış açısı önerilmeye ve yaratıcılığa kapitalist üretim tarzı içerisinde ne şekillerde ket vurulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emek, yaratıcılık, emek olarak yaratıcılık, çalışma, endüstrileşme, yaratıcı endüstriler.

Creativity and Labor with Social and Individual Dimensions: What is Creative in Creative Industries?

Abstract

In this article, the individual and social dimensions of creativity and labor categories are discussed in terms of the transformation in the capitalist mode of production and the industrialization. The theories of Hegel, Marx and Lukács on labor and creativity were evaluated and the relation between capitalist mode

Makale gönderim tarihi: 14.07.2020 Makale kabul tarihi: 13.12.2020

* Dr., Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, canemrepolat@gmail.com

of production and creativity was examined. Thus, the contradictions between creativity and the logic of the capitalist industry are tried to be revealed, the main source of creativity in creative industries has been questioned and at the conceptual level, the transformations in the relation between industry and creativity were tried to be shown. In general, a basic ontological point of view has been proposed to those who want to study in the field of creative industries, and it has been tried to reveal how the creativity has been prevented within the capitalist mode of production.

Keywords: Labor, creativity, creativity as labor, working, industrialization, creative industries.

Giriş

Yaratıcılık ve emek kategorileri, insan hayatına yön veren bireysel boyutları içerdiği gibi toplumsal boyutlara da sahiptir. Yaratıcı endüstriler, emek ve yaratıcılığın insan ve toplumu içine alan bu ikili yönünü yansıtır. Yaratıcılık, şüphesiz öncelikle bireysel bir nitelikler, endüstrileşme ise yaratıcılığın günümüzdeki toplumsallaşmış halini içerir. Ancak bununla sınırlı kalmaz, endüstrinin kendi yasaları ve bireylerin buna dahil olma biçimleri arasında çok yönlü bir ilişkinin varlığından da söz edilmelidir. Kurulan bu toplumsal ilişkilerin niteliğinin yaratıcılığı da emeği de derinden etkilediğini belirtmek gerekir.

Emek ve yaratıcılık olguları üzerine düşünmek, insan üzerine düşünmek anlamına gelir kabaca. İnsan, herhangi bir inceleme için oldukça geniş bir tartışma kümesine karşılık gelse de, konuyu insan ve emek şeklinde daraltığımızda, insanın kendisini ve içinde yaşadığı toplumla olan ilişkisini anlama çabasına uygun olarak, biraz daha daraltılmış bir konumlanma noktasına (*vantage point*)¹ ulaşabiliriz. En basit şekliyle, insanın üretim yaptığını ve toplumsal olanın dışında, toplumdan yalıtık bir şekilde yaşamadığını biliriz. Bir şeyler üreten insan, taş yontarken de bilgisayar başında kod yazarken de bireysel niteliklerini yaptığı işe adıyor olsa da yalnızca bireysel bir faaliyet içinde değildir. Üretim faaliyetlerine yön veren bireyler üstü ilişkiler, basit de olsa karmaşık da olsa her zaman insanın yanı başındadır. Kapitalist-endüstriyel üretim tarzı, bu ilişkilerin en karmaşık biçimlerini temsil eder ve yaratıcılık gibi bireysel nitelikler de bahsedilen koşullar yaygınlaştıkça, ortadan kalkma eğilimindedir. Son yıllarda giderek popülerleşen söylemlerde de karşımıza çıktığı gibi, endüstrinin “yaratıcı” nitelikler kazanması ise bu eğilimlerle tümüyle çelişki içinde gibi görünür.

¹ *Vantage point*, yani konumlanma noktası, “Marx’ın yönteminde, belirlenen önceliğe göre araştırmanın odak noktasının farklılaşması anlamına gelir” (Ollman, 2012: 213).

Bu nedenle, elinizdeki çalışma, sermayenin ya da endüstrinin niteliği gibi görünen yaratıcılık nosyonunu inceleyerek yaratıcı endüstrilerde gerçekten yaratıcı olanın izini sürmeye odaklanıyor. Bunu yaparken, emek ve yaratıcılığın insan türü için olan tarihsel anlamından hareket ediyor ve bu pratiklerin genel olarak endüstrileşmeyle olan ilişkisini inceliyor. Bu çalışma, emek ve yaratıcılığı bu açıdan sorunsallaştırırken, bir araştırma alanı olarak görece yeni ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz yaratıcı endüstriler alanına dair de temel bir bakış açısı kazandırmayı hedefliyor.

Sözü edilen bakış açısı yaratıcı endüstriler literatürünü konu edinmektedir. Dolayısıyla elinizdeki çalışma yaratıcı endüstriler literatürünün nitel bir çözümlemesini yaparak, alanda öne çıkmış çalışmaların eleştirel bir değerlendirmesini sunma ve emek ve yaratıcılık nosyonları etrafında, teorik bir bakış açısı kazandırma yolunu izlemektedir. Nitel bir çözümlemenin en önemli özelliklerinden birinin, parçadan bütüne, verilerden hareket ederek daha büyük bir soyutlama düzeyine erişmek (tümevarım) olduğu düşünüldüğünde, bu çalışmanın yorumlayıcı bir tarzda, olguları bağlamına göre değerlendirme anlamına da gelen “uygulamada mantık” yolunu izlediği söylenmelidir (Neuman, 2016: 221-226). Öte yandan, şu da önemle belirtilmelidir ki, çalışmada Karl Marx’ın diyalektik maddeci yönteminin hem tümevarımcı hem de tümdengelimci araştırma ve değerlendirme yolları da takip edilmiştir. Bu açıdan, yaratıcı endüstriler literatürü, yalnızca teorik bir değerlendirmeye tutulmamış, yaşanan somut gerçekliklerden hareket edilerek, parçadan bütüne ilerleyen bir yol da izlenmiştir.

En Büyük Yaratıcı Güç: Emek

Georg W. F. Hegel, Karl Marx ve Friedrich Engels’in emek, çalışma ve yaratıcılık üzerine ortaya koydukları ontolojik temel, kendilerinden sonraki bilim insanlarının fikirlerini derinden etkilediği kadar, günümüzde de oldukça önemli bir kaynak olarak görülmelidir. Emek, bugün gündelik dilde belki sadece ücretli çalışmanın bir karşılığı gibi kullanılsa da emeğin insanın en birincil türsel etkinliğinin adı olduğu vurgulanmalıdır. Yaratıcılığın ise emek etkinliği dışında başka tür bir üretim biçimine karşılık geldiği düşünülür çoğu zaman. Aslında emek de yaratıcılık da insanın en birincil türsel etkinliklerinin farklı biçim ve düzeylerdeki ifadelerinden başka şeyler değiller. Diğer yandan, emek ya da yaratıcılık kategorilerini anlamadan insanı anlamaya başlamış da sayılmayız. Emek ve yaratıcılık, bu nedenlerden dolayı, günümüzdeki insanın çelişkilerini ve endüstriyle olan ilişkisini kavrama açısından da önemli iki kategori olarak karşımıza çıkar. Öte yandan, bu iki etkinliğin nasıl ele alınması gerektiği konusunda yürütülecek ölçeği daha geniş bir tartışmanın kapılarını aralamaya da yarar. Yaratıcı endüstrilerin emek ve yaratıcılık nosyonlarıyla olan ilişkisi de sözü edilen bu bağlam açısından ele alınabilir.

Emeğin İki Farklı Formülasyonu: Hegel ve Marx

Hegel'de insan, aktif, kendini ve dünyayı yeniden yaratan, kendini ve çevresini olumsuzlayarak aşan, özgürlüğü hedefleyen ve tüm bunların bilincinde olan, tüm bunları başarabildiği ölçüde insan olan ve bu nedenle, neticelenmiş bir şey olmaktan ziyade *oluş içinde* olan bir varlıktır. Bu anlamda insan, hem kendini yaratır hem de doğal çevresinden farklı olarak, insana ait olan doğayı da yaratır.

Hegel'in insan kavrayışının sözü edilen bu niteliklerini, *Tinin Fenomenolojisi*'nde, özellikle efendi-köle diyalektiğine değindiği pasajlarda görmek mümkün (Hegel, 1977: 111-119).² Efendi ve köle arasındaki eşit olmayan ilişkide, birbirlerini karşılıklı olarak tanıyan özbilinçler olarak tarih sahnesindeki rollerini oynayan taraflar, kendilerini de bu ilişki dolayısıyla tanırlar. Kölenin çalışma yoluyla kendini dönüştürmesi, efendinin boyunduruğundan kurtulması ve *kendi için bilinç* olması, Hegel'in insan ve emek kavrayışının tinsel nitelikleri hakkında bize çok şey söyler. Köle özelinde insan, çalışma yoluyla kendini yaratır, kendinin bilincine varır, kendi kafasını kazanır ve nesneleşmiş konumundan kurtulur. Ancak bu ilişkiyi biraz açmamız gerekir.

Kojève (2016: 35), Hegel'in insan kavrayışını inşa edilen bir yapıyla kurduğu analogiyle anlatır: Tarih büyük bir yapıysa, insan o yapıyı oluşturan tuğladır, fakat insanın tarihsel süreç içinde duvardaki herhangi bir tuğla gibi edilgen bir rolü bulunmaz. İnsan kendi tarihini tasarlayıp inşa ederken, önceden verili bir bilgiye sahip de değildir. O tasarımlar, tarih içinde ortaya çıkar. Dolayısıyla, insan, tüm tarihi yaparken kendini de yarattığı o tasarımla dönüştürür.

İnsan, bu nedenle, kendi nesnel etkinliğiyle kurduğu yapının ve kendinin ne olduğuna dair, nesnel dünyayla güçlü bağları olan *zihinsel tasarımlara* sahiptir. Bu tasarımlar insanların doğal varlıklarının (fizyolojik varlıklarının) dışında, kendilerinin ne olduklarına ve ne yaptıklarına ilişkin ifadeler, görüşler ve hissedişler bütünüdür. Diğer bir ifadeyle, bu bütünlük insanın *tinini* (geist/spirit/ruh) meydana getirir. Hegel tinden bahsederken, insanların ortaya çıkardığı ama yine onları etkileyen, etkinliklerine yön veren her şeyden bahseder, fakat doğrudan doğaüstü bir şeyden bahsetmez (Matarrese, 2007: 179). "Birbirlerimize baktığımızda biz gerçekte tinlerimizi görürüz..." (Eroğul, 2004: 38), çünkü insanı insan yapan şeyin ardında en geniş toplumsal örüntüler alanı vardır.

Hegel'e göre, insan, deneyimledikleri aracılığıyla *kendinin bilincine* ulaşır, kendinin bilinciyle bir nesnellik ilişkisi kurar -kendisine başkası olması da diyebiliriz- ve bu da, insanla hayvanı ayıran en önemli farklılığın ortaya çıkması anlamına gelir (Hegel, 1977; Bumin, 1998: 25). Hayvanı hayvan yapan şey kendine mesafesiz etkinliğidir: "Hayvan ancak *Selbst-gefühl'e*, yani kendinin duygusuna (kendini-duyuşa) ulaşabilir ama *Selbst-bewusstsein'e*, Kendininbilincine ulaşamaz; yani kendisinden söz edemez, 'Ben..' diyemez" (Kojève, 2016: 43).

¹ Bu çalışmada, *Phenomenology of Spirit* kaynaklı alıntı ve atıflarda Oxford University Press'in 1977 basımlı İngilizce çevirisini dikkate aldım. Ancak Türkçeye aktarırken Aziz Yardımlı'nın (*Tinin Görüngübilimi*, 2011) çevirisinden geniş ölçüde yararlandım.

Kendine bir başkası olma durumunun, Hegel'de, insanın varoluşsal yolculuğunda kaçınılmaz olduğunu ve yabancılaşmayı deneyimleme ve aşma açısından da kritik önemde olduğunu belirtmek gerekir. İnsan hem toplumsal ilişkilerinde hem de doğayla olan ilişkisinde, yabancılaşmış bir varlık olarak, her ikisinin *kendindeliğinden* kurtulmak zorundadır (Hegel, 1977: 21). Bunun ilk koşulu harekete geçmektir. İnsan kendi varlığını doğanın kendiliği içinde bulamadığı için, en başta fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için bir şeyler yapar. Bu bir şeyler yapma hali, onu, edilgen durumdan, varlığını doğada verili bir halde bulma halinden uzaklaştırır. Bir başka deyişle, insan, edilgen ve “varlığını açığa-vurmakla yetinen seyredişle” değil, “verilmiş varlığı dönüşüme uğratan eylem”le kendinin bilincine sahip olur. İnsan, bu nedenle, bir *olumsuzlamadır*, var olan, verili koşulları değiştirir. Kendi olumlu ve edilgen varlığını, harekete geçerek olumsuzlar ve dönüşür (Bumin, 1998: 41-42, *vurgu bana ait*).

İnsanın doğayla olan bu ilişkisi toplumla olan ilişkisinden bağımsız değildir. İnsan hem doğayla olan hem de toplumla olan ilişkisinde kendi için varlık olabildiği ölçüde, verili olanı kendi için dönüştürdüğü ölçüde yabancılaşmış ilişkilerden kurtulur ve deneyimlediği gerçeklik içinde kendini bulur, bulmak zorundadır (Hegel, 1977: 21). Bunun yanında, Hegel, kabaca, kendini ve çevresini olumsuzlayıp aşamayan bilinçleri *mutsuz bilinç* olarak tanımlar (Hegel, 1977: 126). Bir başka ifadeyle, mutsuz bilinç, değişim ve dönüşüm içindeki, bir eylem hali olan insanın, kendi öz niteliklerinin elinden alındığı bilinç durumuna karşılık gelir (Kojéve, 2016: 60). Dolayısıyla, insan dilediğince yapamadığı koşullarda insanlığını gerçekleştiremez, onu yaşayamaz.

Özetle ifade etmek gerekirse, Hegel'e göre, insan kendini yaratır. Dahası, insan, maddi ya da manevi boyutlarıyla şekil verdiği, doğal çevreden farklı olarak, *kendi-için* yaptığı bu nesnel çevreyi de yaratır ve bütün bunları yaparken, tin olarak ifade edilen bir takım zihinsel tasarımlar da yaratır. O zihinsel tasarımlar, türsel insan olarak insanı diğer hayvanlardan ayıran en önemli farklılığa işaret eder.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, her ne kadar Hegel tinden bahsederken doğa üstü bir şeyden bahsetmiyor olsa da tinin bu niteliğini biraz açmak gerekir. Tin, tarihi oluşturan ve sürdüren, kendinden türeyen ve nihayetinde “*kendini tin olarak tanıyan tin*” olarak insanın bilinç etkinliğinin ta kendisi ve Hegel'in hem hareket noktası hem de vardığı yerdir (Callinicos, 2007: 75). Her şey tinden türer ve yine tine varır. Tin bu nedenle tözsel olandır ve doğaüstü bir nitelik kazanır. Kısacası, tin, insanın kendinin bilincine erişme sürecinin ifadesi olarak ve bütün bu nitelikleriyle, bireysel olanın sınırlarını aşar, toplumsal olanı her zaman taşıyarak insanın içinde yaşadığı, insana özgü anlamlar dünyasını tanımlar. Bu dünyada yaşayan insan, kendinin bilincine vardığı, tinini tanıdığı, onla bütünleştiği ölçüde insanlığını yaşayabilir. Hegel, bir başlangıç noktası, bir zemin olarak tanımladığı tini *evrensel iş kavramıyla* özdeşleştirir (Hegel, 264-263 :1977). Bu kavramla, insan

varlığının, oluş içinde ve sürekli hareket halinde olması, özünün tüm bu yapıp ettikleriyle özdeş olması vurgulanmıştır.

Lukács'a göre (2013), kısaca ifade etmek gerekirse, Hegel idealizmi türsel insanın üretici etkinliği ve kendini gerçekleştirmesinin koşulları açısından son derece değerli bir katkıyı temsil etmekle beraber, bütün bunları bir bilinç/tin hareketine hapsedmesi açısından da sorunlu ve yetersizdir. Hegel, tarihin insanların bir ürünü olduğunu vurgularken ve tarihin diyalektik evrimini, insan ve toplum arasındaki ilişkiyi ve insanın çelişkilerini ortaya koyarken olağanüstüdür; öte yandan, buna tamamen zıt, insanların genel kapitalist etkinliğini, onların öz etkinliği olarak olumlayan bir yere varması açısından da sorunludur (Lukács, 2013: 217). Her ne kadar Hegel'in çalışmayı özgürleştirici bir edim olarak ortaya koymasının, çalışmanın kapitalist biçimlerini olumladığı anlamına gelmediğine dönük fikirler olsa da -zira çalışma Hegel için boyunduruktan kurtulmanın bir aracıdır, yani o boyunduruk bir yerlerde vardır (Sayers, 2011: 14-31), Hegel, aslında, özgürlüğün koşullarını ortaya koyarken, pratik politik dünyada burjuva devrimini ve liberal insanı tarif eder (Matarrese, 2007: 171).

Hegel, hem "iktisadi teoride temel bir eğitime sahip olmaması" hem de diyalektik yönteminin idealist karakteri nedeniyle, kapitalist üretim tarzından kaynaklanan fetişist sorunları ve buna bağlı olarak çalışmanın geçirdiği dönüşümleri, belirli tarihsel ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirmekten ziyade, genel olarak emek etkinliğinin doğal sonuçları olarak görür (Lukács, 2013: 217). Efendi-köle diyalektiğinde, kölenin çalışma yoluyla dünyayı olumsuzlayıp kendi-için insan olabilmesiyle sonuçlanan öykü buna örnektir (Harris, 2013: 177; Bumin, 1998: 47).

Hegel, Lukács'a göre, emek etkinliğinin "yaşamın temel bir olgusu olduğunu" görebilmiştir, oysa Marx'a göre, emeğin gerçek ve güncel anlamı, en iyi biçimde, kapitalist toplumsal ilişkiler bütünü göz önünde bulundurularak ve yaşayan, somut insandan yola çıkılarak anlaşılabilir (Lukács, 2013: 228). Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde (2013) tarih tezlerini ortaya koyarken bunu sıklıkla vurgularlar. Bu nedenle, emeğin toplumsal ve bireysel karşılığını, genel-geçer türsel insan kategorisi ekseninde değerlendirmekle yetinmek, yaşadığımız çağın pratik gerçekliğini ıskalamak ya da hakkıyla ele almamak anlamına gelir. Marx ve Engels'in konuyla ilgili ortaya koydukları ise tümüyle yaşadıkları çağın gerçekliğine dairdir.

Doğanın İnsanlaşması, Yaratıcılık ve Emek

Marx ve Engels'in maddeci tarih anlayışının çıkış noktası da hayvanlar ve insanlar arasındaki belirleyici o ayrımdan (tıpkı Hegel'de olduğu gibi, fakat Hegel insan bilincini esas olarak kabul eder), insanların üretici etkinliklerinin tespitinden köklenir: "İnsanlık tarihinin ilk öncülü canlı insan bireylerin varlığıdır" (Marx ve Engels, 2013: 30; Sayers, 2011: 14-31). Bu önerme, rastgele seçilmiş bir tespit

olmaktan çok daha fazlasına (ve tabii Hegel'e de) göndermede bulunur: "İnsanlar hayvanlardan bilinçle, dinle ya da başka herhangi bir şeyle ayırt edilebilir. İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz kendilerini hayvanlardan ayırmaya başladılar" (Marx ve Engels, 2013: 30). İnsan, geçim araçlarını üretir ve geçim araçlarını üretim tarzıyla kendini de üretir. İnsanı hayvandan ayıran şey üretim, yani emek olunca, insanın üretici etkinliğini onu yaratan esas etkinlik olarak kavramamız gerekir. Bu nedenle yazarlar, *Alman İdeolojisi*'nde sunulan tarih teorisini, kendi verdikleri isimle *tarihsel maddeciliği* inşa ederken, insana dair bu temel niteliğin tespitiyle işe başlamışlardır (Marx ve Engels, 2013: 38).

Buna bağlı olarak, Ollman, Marx'ın, kendisi asla derli toplu bir şekilde açıklamamış olsa da "her insanın sadece insan olmasından" kaynaklı bir takım güç ("yetenek, beceri, işlev ve kapasiteler") ve *gereksinimlere* ("birinin bir şey için; genelde de hemen bulunamayan bir şey için sahip olduğu arzu") sahip olduğunu belirttiğini ve bunları doğal ve türsel olarak ikiye ayırdığını vurgular -ki doğal olan bir güç türsel, türsel olan bir gereksinim doğal olabilir ya da tam tersi (Ollman, 2012: 131-149): Doğal güç ve gereksinimler diğer canlılarla ortak olanlardır. İnsanın biyolojik güç ve gereksinimleri olarak bunlar *emek, yemek ve cinsellik*dir.³ İnsan, bu aşamada, biyolojik gereksinimlerini karşılayan ve biyolojik güçlere sahip bir canlıdır ve Marx, bu aşamadaki insana hayvan gözüyle bakar.

İnsan türüne ait olan güç ve gereksinimler ise onu diğer hayvanlardan ayıran güç ve gereksinimlerdir. İnsanların insana ait emek ve yaratıcılık yeteleri bu güç ve gereksinimlerden türer. Sadece insanlar tarafından sahip olunan güç ve gereksinimler olarak *beş duyumuz* da dâhil (görme, duyma, koku alma, tat alma, dokunma) *düşünme, farkındalık, hissetme, arzu*, tasarlayıp, uygulamak anlamında *hareket etmek* ve *aşk* sayılabilir. İnsanın beş duyusu, ilk bakışta doğal özellikler gibi görünse de insan gibi görmek ya da duymak (resim yapmak ya da müzik dinlemek örnekleri verilebilir) söz konusu olunca, başka bir şeye, yani türsel bir niteliğe dönüşür. Bütün bunlar, insan olarak üretmeye, tasarlamaya ve yapmaya içkin nitelikler olarak bizim için anlamlıdır.

Marx için de insan *kendi için* varlıktır. Tıpkı Hegel'in belirttiği gibi, insanın kendinin bilincinde oluşu ve özgür etkinliğinin peşinde olması vurgulanıyor bu kavramla. Kendi için varlık olarak insanın nesneyi sahiplenmesi "o şeyi yapıcı bir tarzda kullanma, kendinden bir şeyler katarak inşa etmeyi ima eder" (Ollman, 2012: 155). İnsanın doğayı kendi nesnesi haline getirmesi, diğer bir deyişle, *nesneleşme*, insanın doğayı kendi doğal ya da türsel güçleri doğrultusunda kullanmasıdır. Nesneleşme, *doğanın insanlaşması* anlamına gelir. Nesne insanlaşır, insana ait olur. Doğa, insana ait "ikinci doğa" olur. İnsanın organik parçaları da tam olarak bu yolla insanlaşır. "Göz, *insani* göz durumuna gelmiştir; tıpkı *nesnesinin* de insandan gelen ve insana yönelmiş toplumsal, *insani* bir nesne durumuna gel-

³ Burada bir "karmaşanın" önüne geçmek gerekiyor. İnsan ve diğer canlılarla ortak olarak gösterilen emek kategorisi, burada, biyolojik ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan çaba olarak kullanılıyor. İnsana özgü emek ise türsel bir özellik olarak bundan farklıdır.

miş bulunması gibi” (Marx, 2005: 177). İnsan bu şekilde, bütün hayvanlarda doğal bir güç olarak karşımıza çıkan bakma eylemini, insana özgü türsel bir güç haline getirir. İnsanın nesnel dünyayı *kendi için dönüştürmesi* onun en önemli türsel etkinliğidir. “Emeğin amacı demek ki insanın türsel yaşamının nesneleşmesidir: çünkü insan, bilinçte olduğu gibi, kendini sadece entelektüel bir biçimde değil ama etkin bir biçimde gerçek bir biçimde *ikiler (dublicate)* ve böylece kendini yaratmış olduğu bir dünyada seyrederek” (2005: 147, *vurgu ve parantez içi bana ait*).⁴

Marx’a göre, insanın kendini de yaratan türsel etkinliği, önce doğayı olumsuzlayarak nesnesi haline getirmesine ve onu mülk edinerek dönüştürmesine, daha sonra ise mülkiyeti de olumsuzlayarak özgürleşmesine, yani *olumsuzlamamanın olumsuzlamasına* dayanır (Raha, 1973: 66). Bu nedenle, insanın “asli ihtiyaçları... bir eylem ve hüküm düsturu olarak da kullanılırlar. Böylelikle, örneğin, tüm tarihin ilk öncülünü oluşturmada rol oynayan herhangi bir ihtiyaç, bir o kadar da insanın özgürleşmesinin ön koşuludur” (Geras, 2011: 75). Çünkü sözü edilen ve emek etkinliğinin esasları olan asli ihtiyaçlar, insanın en birincil yaşamsal gereksinimleri ve türsel güçleri olarak, insanın kendisini gerçekleştirmesinin ifadeleridir. Geras, Marx’ın eserlerinde karşımıza çıkan, yaşamsal gereksinimlerin dışındaki türsel gereksinimlerini şöyle sıralar (2011: 77): İnsanların meşguliyetlerde çeşitliliğe ve derinliğe, böylelikle kişisel gelişime duyduğu ihtiyaç. Marx bunu ‘çok yönlü faaliyet’, ‘bireylerin çok yönlü gelişimi’, ‘bireylerin serbest gelişimi’, ‘bir insanın kendi yeteneklerini her yönde geliştirmesinin araçları’ gibi ifadelerle dile getirmiştir.”

Belirtilen gereksinimler, şüphesiz beslenme gibi kelimenin gerçek anlamıyla yaşamsal ihtiyaçlar (fizyolojik ihtiyaçlar) kadar zaruri değildir. Ancak türsel varlık olarak insan söz konusu ise, Marx, insanın fizyolojik ihtiyaçları dışındaki gelişim olanakları ya da koşullarını da kendini gerçekleştirebilmesinin, mutlu ve tatmin olmasının olmazsa olmazları olarak görür. Bu nedenle, Marx için, insanın kendini gerçekleştirmesi açısından esas olan şeyler, biyolojik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yaptıklarıyla başlar. İnsan “zorunluluklar alanında”, bir başka ifadeyle, hayatı ihtiyaçları dışında üretmeye başlar başlamaz kendini gerçekleştirme olanağına sahip olur ve “özgürlükler alanına” geçiş yapmış olur. Bu nedenle, özgür emek etkinliği bireyin özgürlüğünün en güçlü öncülüdür. Açlık ya da susuzluk çeken insanın sanat ya da müzikle ilgilenememesi gibi, zorunluluklar alanında üreten insanın da özgürlüğünü duyumsaması mümkün değildir. Marx, özgürlüğü, “insanın hakiki bireyselliğini ortaya koyabileceği pozitif güç” olarak tanımlar ve bu hakiki bireysellik insanın “...güçlerinin ve gereksinimlerinin doruğunda olması” anlamına gelir (Ollman, 2012: 193).

O halde, şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, Marx ve Engels için yaratıcılık ve emek, kelimenin en güçlü anlamıyla, türsel insanın var oluşunun dolaysız koşulu, fizyolojik bir varlık olmasının ötesinde, yaşayan türsel varlığının en önde gelen

⁴ Çeviri metindeki “cinsil” ifadesi “türsel” şeklinde aktarıldı.

özelliğidir. İnsan, doğayı kendi nesnesine dönüştürebildiği için insandır. Kendine ikinci bir doğa yaratır ve bu yolla, kendini de yaratır. İnsan için yaratıcılık ve emeğin en geniş anlamı budur. Resim yapan gözün insani bir göz olması gibi, zorunluluklar alanından kurtulduğu ölçüde özgürce yaratabilir.

Başka Bir Hikâye: Endüstri, Yaratıcılık ve Emek

Peki insanın türsel insan olarak ortaya çıkışında ve hayatını devam ettirmesinde bu kadar kritik bir yerde duran emek etkinliği, günümüze gelene kadar ne gibi dönüşümler geçirmiştir?

Sanayi devrimiyle beraber esas nitelikleri belirginleşen kapitalist üretim tarzı bu soruyu cevaplariken uğranılacak ilk duraktır. Sanayi odaklı üretimin yaygınlaşması, üretim kapasitesindeki artışı, buna bağlı olarak metaların dağıtımını ve pazarlanmasını gerekli kılmıştır. Çeşitli iletişim/ulaşım araç ve ağlarının icadı ve inşası, yönetim sistemlerinin düzenlenmesi ve yeni organizasyonel formasyonlar, kapitalist üretim tarzının endüstrileşmesinin doğrudan sonuçları arasındadır. Bu bağlamda, modern bürokrasinin icadı, karşımıza çıkan en kapsamlı organizasyonel gelişmedir (Beniger, 1986: 279). Sonuç, işyerinin ve genel olarak pazarın yönetiminde ortaya çıkan “sofistike işletmecilik ve düşünsel ve teknik mühendislik hünerleri”dir (Harvey, 2012: 173-174). Bu yeni üretim ve yönetim eğilimleri, ilerleyen yıllarda Fordizm ve Taylorizm olarak da bilinen, yirminci yüzyılın egemen üretim ve örgütlenme biçimlerinin doğuşu anlamına gelmektedir. İlk defa Henry Ford’un kullandığı yürüyen bant sistemi bu üretim tarzıyla simgeleşmiştir. Aynı ve çok miktardaki meta üretimini ifade eden *kitlesel üretim* tarzıyla her parça, aşama ve görev standart bir hal almıştır ve F. W. Taylor’ın ortaya attığı bilimsel yönetim ilkeleri gerekli olan yönetim ihtiyacına cevap vermiştir (Murray, 1995: 47).

Üretim-tüketim süreçlerinin bürokratik kontrolüne dayanan sanayi kapitalizminin, genel olarak, emek ve yaratıcılık yetileri üzerinde tam bir denetim kurduğu belirtilmelidir. Bu açıdan, sermayenin emek üzerinde kurduğu iki tür boyunduruktan bahsetmek önemlidir (Harvey, 2012: 171-172): (i) *Biri biçimsel boyunduruktur* ve artı değerın üretimi için emekçinin emek gücünü satması yoluyla kurulur. Bu, kapitalist üretim ilişkisi içinde işçinin özgür bir birey olarak emek gücünü satma zorunluluğuna işaret eder. İşçi emeğini nasıl kullanacağı konusunda, en azından yasal olarak serbesttir ama yaşayabilmesi için emek gücünü satmak zorundadır. (ii) *Diğeri ve konumuz açısından daha önemli olan boyunduruk ise gerçek boyunduruktur* ki “emeğin sermayeye gerçek biati” *görelî artı değerın üretimi için üretim sürecinin kendisinin yeniden organize edilmesi* yoluyla mümkün olur ve kapitalist bir üretim formu ancak o zaman gerçek anlamda ortaya çıkar. “İşçiler, gittikçe ‘sermayenin varlığının özel biçimleri’ haline gelirler ve artan oranda sermayedarların ve onların temsilcilerinin ‘despotik’ kontrolüne

maruz kalırlar. Sermaye çalışma yaşamı ve biçimlerini kendi meşrebince düzenlemeye çalışırken “toplumsal ilişkilerin hiyerarşik ve otoriter yapısı, iş yerinde ortaya çıkar” (2012: 172).

Sonuç olarak, sermayenin emek üzerinde kurduğu bu iki boyunduruk biçimi, insanın türsel niteliklerinden olan emek ve yaratıcılık kategorilerini de dönüştürür. Genel olarak, üreten ve yaratıcı faaliyetlerle üretim sürecinde yer alan çalışanlar, sermayenin yeniden değerlendirme sürecinde ihtiyaç duyulan denetleme ve kontrol mekanizmalarına tâbi olurlar.

Yaratıcılığı Dışlayan Vasıflar

Bu boyunduruk ilişkisi çok boyutludur. Yeni yönetim biçimleri “iş sürecini kapsamlı kılma, işbirliği, işçi-idare entegrasyonu stratejileri, spesifik olarak, emek sürecine zorunlu olarak hakim olan temel hükmetme ve boyun eğdirme ilişkileri”ni kapsar (Harvey, 2012: 170). İmalatın “dar teknik temelleri” makinenin ve fabrika sisteminin organizasyonu ile sürekli olarak sermaye lehine fakat emek gücü aleyhine düzenlenir (2012: 173). Bunun ilk sonucu, standartlaşmış üretim ve dolayısıyla standartlaşmış bir emek gücüdür. Bu da vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki ayrımın ortaya çıktığı aşamadır. İş basitleşir ve standartlaşırken, işçi “kişisel üretim gücünden yoksun kılınmak zorundadır” (2012: 172, vurgu bana ait). İşin basitleşmesi, işçiyi daha ucuz bir iş gücü haline getirmenin yollarını aramanın, makineye dayalı, standartlaşmış üretim biçiminin doğrudan bir sonucudur. Bunun emekçiler açısından ilk sonuçları görüldüğünden daha acı olmuştur: “Makinelerin kapitalist tarzda kullanımının ilk sonucu kadın ve çocuk emeğidir!” (Marx, 2011: 378).

Emek sürecinin kontrolü tekdüze bir yol izlememiş ve sürekli yeni gereksinimler ve çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, gelişen yönetim sistemleri ve işletmecilik hünerleri, vasıfsızlaşmayı dayatırken bunla zıt gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Kişisel üretim gücünden yoksun kalan işçiler “her yeni teknolojiye adapte olmaya hazır ve bir üretim hattından diğerine serbestçe gönderilebilir hale gelirler. Çoğu zaman okuma yazma, işlem yapabilme, talimatları takip edebilme ve görevleri hızlıca rutin bir işe dönüştürme kabiliyetini kapsayan bu adaptasyon gücü, emeğin itibarsızlaşma sürecine karşı birçok ve önemli açıdan zıt eğilim ortaya çıkarır” (Harvey, 2012: 174). Nihayetinde, şunu söyleyebiliriz ki, emek sürecinin yeni ve teknik biçimlerine ayak uyduran işçiler için yeni bir bireysel gelişim olanağı ortaya çıkmıştır. Okuma ve yazma öğrenmenin yaygınlaşmasının emekçi kitleler açısından böyle bir anlamı yok mudur?

Diğer yandan, emek gücündeki vasıfsızlaşma, bireysel vasıfların tümüyle kaybı olmaktan ziyade çok boyutlu toplumsal sonuçları olan bir dönüşüm sürecidir. Sermaye açısından kişilerin tekelinde kalan el sanatı ve zanaatkârlık gibi vasıfların bir anlamı yoktur: Sermaye tekeline alınabildiği vasıflarla ilgilenir ve bunlar

“esneklik, adaptasyon kabiliyeti ve her şeyden önce ikame edilebilirliğe izin veren”, yani bireyin tekelinde kalmayan ve onun kişisel yeteneği olmayan vasıflardır (2012: 174). Dolayısıyla, “Marx’ın bahsettiği “vasıfsızlaştırma” genellikle tekel altına alınabilen vasıflardan, tekel altına alınamayan vasıflara yönelik bir dönüşüm sürecini içerir” (2012: 174). Emek gücünün büyük bir kısmı kişisel üretim gücünden mahrum bırakılıp kitlesel üretimin standart işgücüne indirilirken, geçerli olan vasıflar, üretimin o tarihsel biçiminin ihtiyaç duyduğu uyum, esneklik, adaptasyon kabiliyeti ve ikame edilebilirlik gibi insanı üretim etkinliği karşısında nesneleştiren “vasıflar”dır.

Dolayısıyla, kapitalist üretim tarzında insanlar, meta üretiminin rasyonelliği ve parçalara ayrılmış yapısında, farklılaşan boyutlarda da olsa, “sistemin içerisine sokuşturulmuş” ve “mekanikleştirilmiş” bir konumda hayatlarını sürdürürler. Lukács’a göre, şeyleşmiş toplumsal ilişkiler, insan iradesi dışında gelişip kendini burjuva rasyonelliği içinde hazır ve bitmiş bir kalıp içinde sunduğunda, *seyreden (kontemplatif)* davranış kategorilerini yaygınlaştırır (2014: 216-217). Seyreden davranış kategorileriyle Lukács, insanların “şeylerin yapısına kendisinin hiçbir şekilde müdahale edemeyeceği o yasalara uyumlu, hareketi izleyen, tamamıyla pasif bir seyirci haline gelmesi”ni kastetmiştir (2014: 196).

Lukács, bu genel çerçeveyi, felsefesi ve ekonomik pratikleri çerçevesinde çözümler, ancak kimi yerlerde de diğer toplumsal düzeylere ilişkin açıklamalar geliştirir. Örneğin, *yaratıcılık* “ancak ‘yasaları’ uygulamanın -göreceli olarak- ne kadar bağımsızca ya da salt hizmetkârca yapıldığından belli olur; yani salt kontemplatif davranışın nerelere kadar geriye itildiğinden...” Yönetim kademelerinin biçimsel rasyonelleştirilmesi anlamına gelen *modern bürokrasi*, “bürokratik bireyin, şeyler arasındaki ilişkileri zorunlu olarak tamamıyla kendi karşılaştığı şeyler arası ilişkilere bağlaması, onun bu bağlantıya salt kendi ‘onuru’ ve kendi ‘sorumluluk duygusu’ nedeniyle itildiğini sanması ve hayal etmesi” şeklinde karşılığını bulur. Ya da *gazetecilikte*, “özellik, bilgi, mizaç ve ifade gücü”nün “hem ‘sahibi’nin kişiliğinden hem de maddesel-somut özünden kopuk ve bağımsız olarak çalıştırılan bir mekanizma”ya devrinde seyredici davranış hâkim olur (Lukács, 2014: 231-233).

Çalışanlar, bu koşullarda, makinenin çarklarındaki herhangi bir dişliden farksız, disipline tabi, uzmanlaşmış ve duygularından arınmış iş gücü olarak kurgulanır (Garrett, 2020). Bütün bunlar, üreten ve yaratan insanların maruz kaldığı sömürü pratikleri olarak, modern dünyamıza dair çok daha kapsamlı bir resmi gözler önüne serer. Modern insanın yalnızlığı bu “kişisel-olmayan” “şeyleşmiş” dünyanın bağrında filizlenir. Günümüzde insanlar, geçmiş dönemlerde çok daha dar gruplarla hayatlarını sürdüren insanlara kıyasla, hayatlarını sürdürme konusunda topluma çok daha bağımlı olsalar da, ironik bir biçimde, toplum içindeki her bir bireye bir o kadar az bağımlıdır (Simmel, 2014: 283-284). Fakat, çağdaş toplumlar, kişisel bağımlılıkları tedavülden kaldırırken, kişi-üstü, uzmanlaşmış, teknik yeteneklere odaklı bir karakter kazanarak ve her bir bireyden bağımsızla-

şarak yoluna devam eder. Kapitalist üretim tarzının bu biçimi, yaratıcılık ve emek kategorilerini de bireylerden alarak “kişisel-olmayan” dünyaya devreder.

Yaratıcı Endüstriler?

Buraya kadar, emek ve yaratıcılığın insan varoluşundaki anlamı ve kapitalist üretim tarzının, özellikle yirminci yüzyılda gelişen ve esas olarak insanların emek etkinliği ve yaratıcılıklarını boyunduruk altına alan nitelikleri ele alındı. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve hatta kimilerine göre ortalarından itibaren ise genel görünüşün biraz değiştiği sıklıkla dillendirilir. Kapitalist üretim tarzının emeği boyunduruk altına alan niteliklerinin ve yaratıcılığı sermayenin tekeline hapseden karakterinin ortadan kalktığı veya kalkmakta olduğuna dair iddiaları göz önüne almak gerekir. Bu iddiaların, temelsiz bir ideolojik söylem olmaktan ötesini içerdiğini de üretim tarzındaki kimi köklü dönüşümlerin buna kaynak olarak gösterildiğini de belirtmek önemlidir.

Yaratıcılığın, her ne kadar özünde bireysel bir nitelik olsa da günümüzde *yaratıcı endüstriler* adlandırılmasının da vurguladığı gibi, ticari ya da ticari olmayan kuruluşların da sahip olabileceği bir nitelik olarak karşımıza çıktığını belirtmiştik. Öyleyse şimdi şu soruyu sormamız gerekiyor: Bir şirket ya da kuruluşu yaratıcı yapan şey nedir? Öncelikle, yaratıcı endüstriler, DCMS'in⁵ 1998 yılında yaptığı tanıma göre, “fikri mülkiyetin üretilmesi ve kullanılması yoluyla iş ve servet oluşturma potansiyeline sahip bireysel yaratıcılık, beceri ve yetenekten kaynaklanan endüstriler”i içine almaktadır. Buna göre, ilk etapta, on üç sektör yaratıcı endüstrilerin kapsamına girmektedir: Reklamcılık, mimari, sanat ve antikalara, bilgisayar oyunları/eğlence yazılımı, el sanatları, tasarım, moda, film ve video, müzik, gösteri sanatları, yayıncılık, yazılım, televizyon ve radyo.

Görüldüğü gibi, yaratıcı endüstrileri yaratıcı yapan şeyin başında, sermaye birikiminin bireysel yaratıcılık, beceri ve yetenekten kaynaklanması gelmektedir. Bu nedenle, kendi içinde son derece değişkenlik arz eden sektörler yaratıcılık nosyonu etrafında buluşturularak, değerinin ortaya çıkarılmasındaki esas öge açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu tip bir kategorileştirme, bilgi ve enformasyon toplumu, sanayi sonrası toplum ya da post-fordist toplum gibi toplumsal tasavvurları hatırlatsa da genel olarak emeğin yaratıcılık ekseninde dönüşen karakterine yapılan vurguyla onlardan ayrılır. Yaratıcılık, endüstrileşmenin bu biçiminde, insanın kültürel varlığının sermaye birikiminin bir girdisine indirgenmesini ifade eder ve dahası, emek etkinliğinden başka bir şeye karşılık geldiğini de ima eder (Lee, 2017). Nitekim, popülerleşmiş argümanlardan “sosyal sermaye” ya da “entelektüel sermaye” gibi, insan niteliklerinin başlı başına sermaye olarak tanımlanabileceğine dönük ön kabule paralel olarak, yaratıcılığın da emeğin bir biçimi olmasından ziyade bir tür “kişisel sermaye” olarak kabul edilmesine sıkça rastlanır (Lee, 2017: 1081-1083).

⁵ Department of Culture, Media and Sport.

Bu açıdan, Lee'nin (2017) önerdiği biçimiyle, *emek olarak yaratıcılık* nitelemesini önemsemek, yaratıcı endüstrilerin "yaratıcı" niteliğinin nereden kaynaklandığını ortaya koymak açısından önemlidir. Aslında yaratıcı olanlar bu sektörlerde çalışan insanlardır; sektörün kendisi, şirketler ya da bir bütün olarak sermaye değildir. Bu vurgunun ortaya çıkardığı diğer bir önemli nokta ise yaratıcılığın da bir tür sermaye olarak değil de emek kategorisi içinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Emek neden sermaye olarak değerlendirilemezse, yaratıcılık da aynı nedenle sermaye olarak kabul edilemez. Emek gücünün sömürüsü sermaye birikimi için ilk koşul ise yaratıcı endüstrilerdeki sermaye birikimi için de yaratıcı emeğin sömürülmesi sermaye birikimi için ilk koşuldur.

Yaratıcı endüstrilerin, endüstrinin diğer biçimlerinden ayrılarak tanımlanması ihtiyacı, ekonominin temel parametreleri açısından önemli ve önemli olduğu kadar da popüler birtakım söylemlerle ünlenmiş dönüşümlere dayandırılmaktadır (Garnham, 2005: 15-16). Kapitalizmin tarihinde tespit edilen kimi dalgalar ya da dönemler, ki bunlar odak noktasına göre oldukça çeşitlilik arz ederler (Törenli, 2003), bu açıdan önemi büyüktür (Hartley vd., 2018: 199-201). Yaratıcı endüstrilerin giderek ön plana çıktığı süre zarfında, kapitalizmin geçtiğimiz kırk yıllık zaman dilimine damgasını vuran sihirli sözcüklerinin başında *esnekleşmenin* geldiğini söylersek abartmış olmayız. Bilgisayarlaşmanın ve telekomünikasyon altyapısındaki teknik ilerlemelerin kullanılmasıyla ortaya çıkan yeni üretim mekanizmaları, kitlesel üretim ve tüketim biçimlerinden esnek üretim ve tüketim biçimlerine geçişin ortaya çıkardığı yeni bir üretim-tüketim yapısı, bütün bunların ulusal sınırları aşarak küresele yayılması, yaratıcı endüstrilerin bağrında büyüdüğü ve enformasyon toplumu teorilerine de kaynaklık eden esas toplumsal zemini teşkil eder (Hartley vd., 2018: 157-161, 199-201; Garnham, 2005: 15-16, 25; Yörük, 2018: 52, 54-55).

Hiç şüphe yok ki, yaratıcı endüstrileri oluşturan sektörler, işin örgütlenmesi, yönetilmesi ve çalışma koşulları açısından, hem kendi aralarında hem de imalata dayalı iş kollarıyla ve hizmet sektörünün diğer türlerine kıyasla belirgin farklılıklara sahiptirler. En önemli farklılığın, yaratıcı endüstrileri oluşturan sektörlerdeki çalışanların, diğer işkollarına nazaran daha kendine özgü ve bireye odaklı pratiklere sahip olmalarıdır diyebiliriz. *Yaratıcı sınıf* olarak da anılan bu çalışan kesim, kas gücüne değil yüksek teknolojiye bağlı çalışır ve "endüstriyi çalışanlar değil; endüstri çalışanları takip etmek zorundadır" (Hartley vd., 2018: 74-78; Yörük, 2018: 56-58). Çalışanların işe otonom ve bireysel dahil söz konusu olunca, çalışmanın bir zevke dönüşmesi ve emeğin bu yolla kendi ödülünü de alması, göz alıcı ama bir o kadar da üzerine düşünülmesi gereken bir tespittir (Miller, 2016: 26). Dolayısıyla, işin kişinin bireysel nitelikleri doğrultusunda ilerlemesi, çalışanlar açısından işin taşıdığı alışlagelmiş anlamlarından sıyrılmasının da nişanesi sayılır. Yaratıcılık nosyonunun, neoliberalizmin ideolojik paketi içinde, bürokra-

tik, eski ve hantal olandan kurtuluşun bir formülü ve yaratıcı olabilenlerin sınıf atlayacağına dönük beklentileri yükseltmesi nedeniyle özgürleştirici anlamlar taşıyan sihirli bir kelime olarak sunulduğu da not edilmelidir (Garrett, 2020).

Bu nedenle, yaratıcı endüstrilerin sunduğu ışıklı çalışma ortamı, kapitalist üretim tarzının aşına olunan ve çalışanlarla arasında düşmanca bağlar kuran niteliklerinin ortadan kalktığını ya da giderek etkisizleştiğini de ima eder. Çalışanların endüstriye değil de endüstrinin çalışanlara olan bağımlılığı ve işin bir zevk/ ödül gibi sunulması, Marx'ın *yabancılaşma*, Lukács'ın *şeyleşme*, Durkheim'in *anomi* kavramları, Weber'in bürokrasi üzerinden yaptığı ve modern insanın toplumla kurduğu sorunlu ilişkiyi çözümleyen değerlendirmelerin (Musto, 2010: 79-80) geçerliliğinin ortadan kalktığını da ilan etmez mi? Bilgi, enformasyon ve sanayi sonrası toplum teorilerinde sıklıkla görüldüğü gibi, yaratıcı endüstrilerin temel parametrelerine yönelik de bu tarz bir genel iyimserlik hali hakimdir.

Öte yandan, yaratıcı endüstrileri oluşturan sektörlerin çeşitliliğine paralel olarak, oldukça farklı çalışma pratiklerine rastlansa da güvencesizliğin, düşük ücretlerin ve hatta ücretsiz çalışma biçimlerinin genel bir eğilim ve önemli bir sorun olduğunu vurgulamak gerekir. Yaratıcı endüstriler literatürü, görece yeni olsa da, bu konuda güncel ampirik araştırmalara da konu edilmiştir. Yaratıcı endüstrilerin övgüyle bahsedilen çalışma biçimlerinin otonom ve bireysel nitelikleri, *yaratıcı ekonominin* emek açısından barındırdığı geçici ve güvencesiz çalışma ortamının ilk ve doğrudan nedeni olarak gösterildiği de unutulmamalıdır (Miller, 2016: 26). Geçici, güvencesiz ve hatta ücretsiz çalışma ortamı emek sömürsünün kazandığı güncel biçimler olarak yer edinirken, bunun kaynağı sektörün gereklilikleriyle izah edilir ve hatta yılları aşan uzun süreler boyunca ücretsiz çalışmak sektöre girişin neredeyse ana kuralı olarak kanıksanır (Siebert ve Wilson, 2013). Dolayısıyla, yaratıcı emeğin günümüzdeki durumunun prekarya tartışmalarına dokunan boyutları içerdiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bilindiği gibi "Prekaryaya dair en baskın imge, uzunca bir süre 'atipik' ya da 'standart olmayan' çalışma biçimi diye adlandırılan sayısal esneklikten gelir" (Standing, 2019: 61). Çoğu zaman "havalı", "yaratıcı" ve "eşitlikçi" gibi sıfatlarla anılan yeni medya sektöründeki çalışma pratiklerini inceleyen bir araştırma (Gill, 2002), adı geçen sektördeki çalışanların güvencesizlikten, düşük ücretlerden ve uzun çalışma saatlerinden mustarip olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel sektörlerde özgü sanılan ve toplumsal cinsiyet rollerine dayanan ayrımcı ilişkilerin bu gibi "yenilikçi" sektörlerde de devam ettiğinin görülmesi önemlidir. Üstelik tüm bunların "eşitlikçi" söylemlerin ardına gizlenerek yapılması, sorunun daha da katmerlendiğine dair işaretler olarak kabul edilmelidir. Birleşik Krallık'ta yapılan bir diğer çalışma ise (Percival ve Hesmondhalgh, 2014) film endüstrisine girişte ücretsiz çalışmanın bir kural haline geldiğini ve dahası sektörde uzun yıllardır bulunan deneyimli çalışanların sektöre yeni adım atanlara kıyasla ücretsiz çalışma pratiğini daha az oranda onayladığını bir kere daha göstermektedir.

Öte yandan, yaratıcı emek nosyonu ve bu alanlardaki emek gücünün durumu, daha geniş bir perspektifle, kültür endüstrisi içinde ve onun da sınırlarının ötesinde, gayrimaddi emek ya da karşılığı ödenmeyen emek (*free labour*) tartışmaları içinde de ele alınabilir. Kavramın konu edildiği literatürün ölçeğini daha da büyüttüğümüzde, yaratıcı emeğin toplumsal karşılığı bir sektörü yaratıcı yapan ücretli emeğin güncel durumunun daha da ötesine, sosyal medyaya, bilgisayar oyunlarına, kullanıcı emeğinin sömürülmesine ve boş zamanın yitimine değin uzanan bir düzleme, bir bütün olarak toplumun fabrikaya dönüşmesi olgusuna da ulaşır (Hesmondhalgh, 2010; Lazzarato, 1996; Terranova, 2013; Standing, 2011: 38; Fuchs, 2016: 61). Bu koşullarda, kolektif yaratıcılığın kapitalist üretim tarzında ne ölçüde görünmez kılındığına dair farklı bir pencere açılmış olur. Üstelik, yaratıcılığa dair karşımıza çıkan bu görünmezlik, tam da kendisini endüstrinin adıyla özdeşleştirmişken gerçekleştirilmektedir, fakat önemli bir farkla, yaratıcılığı sermaye lehine dolaşıma sokarak bunu olanaklı kılmaktadır.

Sonuç olarak, yaratıcı endüstrilerin, her ne kadar sektörel olarak oldukça farklılık ve çeşitlilik arz eden çalışma biçimlerini içerdiği bilinse de, çalışanlar açısından daha eşitlikçi ya da daha özgür bir iş deneyimi sunduğunu söylemek oldukça zordur. Yaratıcı sektörlerin, bant sistemine dayalı imalat üretimi ya da hizmet sektörünün yaratıcılığı dışlayan diğer çalışma biçimleriyle kıyaslandığında öne çıkan kendine özgü ve bireysel niteliklere dayalı çalışma ortamının, toplumsal üretimin sermaye birikiminin lehine olan görünümünü değiştirdiği de söylenemez. Yaratıcı endüstrilerin yüksek teknoloji ve bireysel niteliklere dayalı üretim pratikleri örnek gösterilerek yapılacak göz alıcı tespitlerin önünde ücretsiz, düşük ücretli, güvencesiz ve ayrımcılıklarla örülü çalışma ortamının sorunlarının yer aldığını önemle vurgulamak gerekiyor.

Sonuç

Emek, insanın bireysel olduğu kadar toplumsal var oluşuyla da sıkı bir ilişki içinde olan, insana özgü en önemli türsel etkinliktir. İnsan, diğer hayvanlardan farklı olarak, bilinçli emek etkinliğiyle doğayı *kendi için* yapar ve bunu yaparken kendini de sürekli olarak dönüştürür. Bu nedenle, emek etkinliği, insanın yalnızca bir takım geçim araçları üretmesinin bir ifadesi değildir. İnsan emeğiyle fikirleri de yaratır, sanatsal değeri olan şeyler de yaratır ve bir bütün olarak kendini de yaratır. Emek, bugün gündelik dilde her ne kadar ücretli işin bir karşılığı, yaratıcılık da birtakım yetenekli kişilere özgü bir potansiyel gibi algılsa da emek ve yaratıcılığın dayandığı en genel bireysel ve toplumsal temel budur.

Emek ve yaratıcılığın günümüz toplumlarında kazandığı yeni biçimleri bu iki kategorinin bireysel ve toplumsal karşılığını saptadıktan sonra değerlendirmeye başlayabiliriz. Bir bütün olarak emek ve yaratıcılık, özetlenen ontolojik karakteri nedeniyle, insanın biyolojik geçim araçları yaratmasından farklı olarak, kendini yarattığı bu "ikinci doğa" içinde mutlu hissetmesinin en önemli şartlarından bi-

rini oluşturur. Özgürce üretemeyen ve yaratamayan insan, biyolojik gereksinimlerini karşılamış olsa bile, türsel varlığını biyolojik varlığına indirgemiş olacağı için, henüz özgür insan olarak kabul edilemez. İnsan, ancak türsel güç ve gereksinimlerini özgürce gerçekleştirebildiği zaman gerçekten özgür bir birey olarak kendini gerçekleştirebilir.

Yaratıcı endüstriler, tıpkı diğer endüstriler gibi, insana özgü olan yaratıcılık ve emek etkinliğinin sermaye birikimine tahvil edilmesine dayanır. Bu nedenle, yaratıcı olan şey endüstrinin ya da sermayenin kendisi değildir. Yaratıcı olanlar bu endüstrilerde çalışan insanlardır ve bu vurgu görüldüğünden çok daha önemlidir, zira “yaratıcı sermaye” gibi yaratıcılığın bir tür sermaye olduğunu salık veren kimi kavramlar aracılığıyla, yaratıcılığın emeğin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeği görünmez kılınmaktadır. Şüphesiz, yaratıcı endüstriler, yürüyen bant sisteminde mekanikleştirilmiş ve herhangi bir makinenin herhangi bir dişlisi statüsüne indirgenmiş bir işçinin “yaratıcı” etkinliğiyle kıyaslandığında oldukça farklı bir üretim ortamına dayanır. Klasik işle simgelenmiş ve standartlaşmış üretim mekanizmaları dışında, doğrudan bireylere özgü, giderek daha çok esnekleşmiş ve genel olarak ileri teknolojiye dayalı üretim biçimleriyle yaratıcı endüstrilerin, sık sık bu niteliklerinden dolayı yabancılaşmanın ve sömürünün çok daha az gerçekleştiği bir çalışma ortamı sunduğu iddia edilse de bu endüstrilerdeki sömürü mekanizmalarının azımsanamayacak boyutlarda olduğu görülmektedir.

Yaratıcı endüstrilere dönük, kapitalist üretim tarzının sermaye birikimi için ortaya koyduğu o daimi mekanizmanın dışında işlediğine ya da hiç değilse, sunduğu çalışma ortamı ve biçimiyle yaratıcı niteliklere sahip olan emek gücünün bir tür sermayeye dönüşebileceğine dair ortaya atılan fikirlerin, yaratıcı emeğin üretim sürecindeki konumu ve mustarip olduğu sorunlar göz önünde bulundurulduğunda anlamsızlaştığı belirtilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, teknolojiadaki kimi dönüşümlerle yaygınlaşan yeni çalışma pratiklerinin, kapitalizme içkin üretim ilişkilerinin çelişkilerini çözmekten çok, o ilişkileri yeniden formüle edilmesi açısından araçsallaştırıldığı söylenebilir.

Bunun yanında, bu tür değerlendirmelerin, Türkiye’de yapılan daha kapsamlı ampirik ve teorik araştırmalarla desteklenmesi gerektiği de açıktır. Yaratıcı endüstrilerin, özellikle Türkiye’deki bilimsel ilgiler bakımından oldukça yeni bir alan olmasına koşut olarak, sektörün Türkiye’deki görünümü de henüz yeterince incelenmekten çok uzaktır. Eleştirel bir teorik çerçeve sunan bu çalışma özelinde söylemek gerekirse, yaratıcı endüstrilerdeki yaratıcı emek gücünün güncel durumu, şehir, sektör, cinsiyet, yaş ve etnisite gibi bağlamlar gözetilerek ve genel soyutlamalara yön verecek olgusal gerçeklere ulaşılarak çeşitlendirilmeli ve daha bütünlüklü değerlendirmelerin önü açılmalıdır.

Kaynakça

- Beniger, J. R. (1986) *The Control Revolution. Technological and Economic Origins of Information Society*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bumin, T. (1998) *Hegel*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Callinicos, A. (2007) *Toplum Kuramı* (çev. Y. Tezgiden), İstanbul: İletişim.
- Eroğul, C. (2014) *Birey Nedir?*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Garnham, N. (2005) "From Cultural to Creative Industries", *International Journal of Cultural Policy*, 11, 1, 15-29.
- Garrett, P. M. (2020) "Getting 'Creative' under Capitalism: An Analysis of Creativity as a Dominant Keyword", *The Sociological Review*, <https://doi.org/10.1177/0038026120918991>
- Geras, N. (2011) *Marx ve İnsan Doğası* (çev. İ. Akça, M. ve G. Doğan), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Gill, R. (2002) "Cool, Creative and Egalitarian? Exploring Gender in Project-Based New Media Work in Euro", *Information, Communication & Society*, 5,1, 70-89, DOI: 10.1080/13691180110117668
- Harris, H. S. (2013) (der.) "Öz-Bilinç" *Hegel* (çev. E. Ebetürk), Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 176-188.
- Hesmondhalgh, D. (2010) "User-generated Content, Free Labour and the Cultural Industries" *Ephemera*, 10, 3/4, 267-284.
- Harvey, D. (2012) *Sermayenin Sınırları* (çev. E. Soğancılar), İstanbul: Sel Yayınevi.
- Hartley, J., Potts, J., Cunnigham, S., Flew, T., Keane, M. ve Banks, J. (2018) *Yaratıcı Endüstrilerde Temel Kavramlar*, (çev. A.Tolungüç, N. Gider Işıkman, S. Gençtürk Hızal, G. Bayraktutan ve E. Demir), Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Hegel, G., W. F. (1977) *Phenomenology of Spirit*, London: Oxford University Press.
- Hegel, G., W. F. (2011) *Tinin Görüngübilimi* (çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea.
- Fuchs, C. (2016) *Critical Theory of Communication: New Readings of Lukács, Adorno, Marcuse, Honneth and Habermas in the Age of the Internet*, London: University of Westminster Press.
- Kojève, A. (2016) *Hegel Felsefesine Giriş* (çev. S. Hilav), İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Lazzarato, M. (1996) (der.) *Immaterial Labour*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 133-147.
- Lee, H. K. (2017) "The Political Economy of 'Creative Industries'" *Media, Culture & Society*, 39, 7, 1078-1088.
- Lukács, G. (2013) (der.) "Tinin Fenomenolojisi'nin Merkezindeki Felsefi Kavram Olarak Entausserung ('Dışsallaşma)" *Hegel* (çev., D. B. Kılıç), Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 213-252.
- Lukács, G. (2014) *Tarih ve Sınıf Bilinci* (çev. Y. Öner), İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. (2005) *1844 Elyazmaları* (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011) *Kapital (Cilt I)* (çev. M. Selik ve N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013) *Alman İdeolojisi*, (çev. T. Ok ve O. Geridönmez), Ankara: Evrensel Yayınları.
- Matarrese, C. (2007) "Hegel's Theory Of Freedom", *Philosophy Compass*, 2, 2, 170-186.
- Miller, T. (2016) (der.) "Cybertarian Flexibility-When Prosumers Join the Cognitariat", *All That Is Scholarship Melts into Air*, California: University of California Press, 19-32.
- Musto, M. (2010) "Revisiting Marx's Concept Of Alienation", *Socialism and Democracy*, 24, 3, 79-101.
- Murray, R. (1995) (der.) "Fordizm ve Post-Fordizm", *Yeni Zamanlar* (çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 46-62.
- Neuman, W. L. (2016) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I* (çev. S. Özge), Ankara: Yayın Odası.
- Ollman, B. (2012) *Yabancılaşma* (çev. A. Kars), İstanbul: Yordam Kitap.

- Percival, N., ve Hesmondhalgh, D. (2014) "Unpaid Work in the UK Television and Film Industries: Resistance and Changing Attitudes", *European Journal of Communication*, 29, 2, 188–203, <https://doi.org/10.1177/0267323113516726>
- Raha, P. (1973). "The Place of Man in the Philosophy of Karl Marx", *Social Scientist*, 1, 8, 61–68.
- Sayers, S. (2011) *Marx and Alienation: Essays on Hegelian Themes*, New York: Palgrave Macmillan.
- Simmel, G. (2014) *Paranın Felsefesi* (çev. Y. Alogan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Siebert, S. ve Fiona W. (2013) "All Work and No Pay: Consequences of Unpaid Work in the Creative Industries", *Work, Employment and Society*, 27, 4, 711–721.
- Standing, G. (2019) *Prekaryalar: Yeni Tehlikeli Sınıf* (çev. E. Bulut), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Terranova, T. (2013) (der.) *Free labor. Digital Labor*, New York, NY: Routledge Publishing.
- Törenli, N. (2013) "EİT Dolayımında Kapitalist Üretim İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması: Enformasyon Toplumu ve Düşündükleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58, 2, 191-219.
- Yörük, E. (2018) "Yaratıcı Endüstriler Politikaları ve Yaratıcı Emek Üzerine Bir Tartışma", *Emek Araştırma*, 9, 13, 49-72.